

GILÁNYI ZSOLT

Értékelméletek *versus* elszámolási rendszereken alapuló megközelítések alapjai

Absztrakt

A közgazdaságtani gondolkodás célja társadalmaink gazdasági folyamatának megértése. Ugyanarról a jelenségről – a magántulajdonon és munkamegosztáson alapuló gazdasági rendszerről, amiben élünk – már az empiria szintjén, más képet alkotnak az értékelméletek és más az elszámolási rendszereken alapuló megközelítések hívei. Nem meglepő, ha e képek alapján felépített elméletek más-más jelenséget tartanak fontosnak a gazdaság működésében és más-más eredményre vezetnek.

Ebben a munkában megmutatom, hogy az előre kialakított gazdaság-felfogás mennyiben predesztinálja az azok alapján felépíthető elméleteket.

1. Bevezetés

Az ipari forradalom idején a feudális viszonyok eltöröltettek, a termelés soha nem látot méreteket öltött, viszont a szegények és gazdagok közötti szakadék egyre nőtt. Amíg a hűbérúrnak alá volt rendelve a hűbéres, addig szegények és gazdagok léte természetes, nem szorul magyarázatra. De abban a pillanatban, amikor elvben mindenki egyenlő, már nem természetes a nagy jövedelemkülönbség. Mind tehát a példátlan növekedés, mind a szegénység jelensége megértésre szorul.

A közgazdaságtudomány tehát egy normatív, gyakorlati kérdésből alakult ki: hagyni kell-e az ipari forradalom idején kibontakozóban lévő új gazdasági-társadalmi rendet szabadon fejlődni, vagy korlátozni kell, ha azt szeretnénk elérni, hogy az ország egésze szempontjából a gazdagság a lehető legnagyobb és tartós legyen?

A közgazdászok egyik csoportjának hite szerint, ha a társadalom egésze szempontjából a lehető legnagyobb gazdagság elérése a cél, akkor alapvetően nem szabad beavatkozni a folyamatokba, hagyni kell az embereket szabadon tevékenykedni. A közgazdászok másik csoportjának hite szerint, amennyiben a spontán folyamatokba nem avatkozunk be, úgy a társadalom egésze szempontjából sem jutunk optimális eredményre.

Az első csoport érvelésében a központi gondolat, hogy azért hatékony ez a rend, mert mindenki szabadon dönthet és nyilván mindenki úgy dönt, ahogy neki a lehető legjobb. A második csoport szerint viszont a jövedelemegyenlőtlenségek nyomán újra alá-fölé rendeltségi viszonyok alakulnak ki, így végső soron megszűnik a szabad tulajdonosi

döntés; ezzel együtt pedig nemcsak a hatékonyság van oda, hanem az igazságos jövedelemelosztás is.

Így lett az ipari forradalom idején a két megfigyelésből - soha nem látott növekedés és jövedelemegyenlőtlenségek - két központi kérdés: a termelés hatékonyságának és a jövedelemelosztás igazságosságának kérdése. Nem véletlen tehát, hogy a közgazdasági gondolatok A. Smith idejében érték el azt a rendszerezettségi szintet, hogy ekkortól szokás a közgazdaságtant közgazdaságtudománynak tekinteni.

Minden elmélet a valóságból csak bizonyos elemeket ragad meg, azokat önkényesen választja ki (azon korlát mellett, hogy önellentmondásba nem keveredhet) és elvben a tesztelés során dől el, hogy módosítani kell-e ezen feltételezéseken, illetve kimaradtak-e fontos tényezők. M. Friedman [1953] óta tagadni illik, hogy a közgazdász tudósok elméleteikbe értékítéletet visznek be, magyarul a fontosnak ítélt feltételezéseket a világról alkotott képük határozza meg. De minthogy a modellező is része a megfigyelt jelenségnek, saját vilásképe szükségképp befolyásolja a jelenségek értelmezésében.

E munkában azt az állítást bizonyítom, miszerint a közgazdász tudós is szükségképp olyan választ ad a közgazdasági kérdésekre, ami vilásképeinek megfelel; amit az elméletbe előre betáplál.

Ezért az első pontban a közgazdászok által vizsgált jelenséget, a tapasztalt gazdaságot írom le. Második pontban e tapasztalat alapján felállított elméleti gazdaság alapfogalmait veszem számba. Végül ezen elméleti gazdaságból levonható következtetéseket tekintem át, melyek alapvetően megegyeznek az elmélet nélkül a kiinduló tapasztalati tényekre adott válaszokkal.

2. A tapasztalat

Minden közgazdász annak a gazdasági rendszernek a működését akarja leírni, amiben él. Egyetértenek abban a megfigyelésben is, hogy az ipari forradalomtól kezdve e rendszerek alapvető jellemzője, hogy munkamegosztásban történő termelésen, magántulajdonon és a magántulajdon cseréjén alapulnak. Ezen túlmenően különböző közgazdászok különböző megfigyeléseket tettek.

I/ A gazdasági szereplők és a közöttük fennálló viszony tekintetében:

- 1/ A közgazdászok többsége Ricardo-ig [1817] bezárólag olyan társadalmat láttak, amely földesúrból, tőkésből és munkásból állt, az átjárás a különböző társadalmi osztályok között minimális volt. A munkások éjt nappallá téve dolgoztak, ennek ellenére szegények voltak szemben a tőkészekkel és a földesurakkal. A gazdagság a

földi javakban való dúskálás. A munkások nem tudtak több bért kicsikarni, mert nem voltak tárgyalási pozícióban: ha visszautasították volna a felajánlott bért, akkor éhen-haltak volna.

- 2/ Marx [1867] idejében a hagyományos értelemben vett földesurak eltűnédezőben voltak. Világossá vált, hogy végső soron nincs különbség az élelmiszert előállító földesúr és az ipari termékeket gyártó tőkés között. A munkások nem tudtak több bért kicsikarni, mert nem voltak tárgyalási pozícióban: ha visszautasították volna a felajánlott bért, akkor éhen-haltak volna.
- 3/ Jelenleg, az uralkodó elmélet idejében eltűntek a társadalmi osztályok abban az értelemben, hogy a különböző rétegek közötti átjárás nagy. Így nem láthatunk például a hagyományos értelemben vett munkásosztályt sem, hanem egyszerűen munkavállalókat, akiknek szabad döntésük, hogy elfogadják-e a felajánlott munkát, lévén védi őket a szociális háló.
- 4/ Schumpeter [1925]¹ azt a kiegészítést teszi az uralkodó elmélet híveinek megfigyeléseéhez, hogy a bankok szerepe nem elhanyagolható, így az ő hitelezési - pénzteremtési tevékenységüket sem hagyhatjuk ki az elemzésből.

3. Az elmélet az alapstruktúra szintjén

3.1. Közös elemek

A közgazdaságtudomány atyja, A. Smith [1776] szerint a közgazdaságtudomány *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Vagyis a közgazdaságtudomány a társadalmi (nemzetek) és a társadalmat alkotó egyéni gazdagodás folyamatát vizsgálja. Ez azt jelenti, hogy miután meghatároztuk, hogy mi a gazdagság (gazdagság természete), meg kell válaszolni azt a kérdést, hogy hogyan változik az egyéni és társadalmi gazdagság (gazdagság okai). Amennyiben választ adunk ezekre a kérdésre, akkor szükségképp megválaszoljuk azt a fontos kérdést is, hogy hogyan oszlik el a létrehozott gazdagság a társadalom tagjai között. Ahhoz, hogy a gazdagság változására választ tudjunk adni (nő-e vagy csökken), a gazdagság nagyságát egyetlen számmal kell kifejezni, más szóval értékelni kell. A gazdagság minden közgazdasági elméletben a tulajdonhoz kötött.

¹ E munkában bizonyos Schumpeter-nek tulajdonított eredmények az ő műveiben csak csírájában olvashatóak. E dolgozatban hivatkozott eredmények kidolgozása Benetti és Cartelier (1980) illetve Rosier (1991) nevéhez fűződik. A hitelviszony pontos meghatározása pedig Gilányi (2005). Minthogy elemzésünk tárgya nem az, hogy megállapítsuk ki az első, akinél a gondolat teljes kiforrottságban jelenik meg, egységesen Schumpeter-re hivatkozunk.

Az értékelméletek szerint az egyéni és társadalmi gazdagság az egyén illetve a társadalom tulajdonainak összessége, ahol a tulajdont jószágnak nevezzük. A jószág hasznos dolog. Minthogy a dolog fizikai jellemzőkkel mérhető, igaz rá az anyagmegmaradás törvénye. Tehát egy zárt gazdaságban a társadalmi gazdagság kizárólag úgy nőhet, hogy kevésbé értékes javakból értékesebb javakat állítunk elő, azaz termelünk, illetve úgy csökkenhet, hogy az értékesebb javak kevésbé értékes javakká alakulnak át – vagyis fogyasztással és amortizációval. Nyilván minden termelő folyamat feltételezi az ember közreműködését is, így végső soron a társadalmi gazdagság növelése kizárólag munkával - az ember meggazdagodás érdekében végzett tevékenységével - lehetséges.

Egy szó, mint száz, a gazdagság növekedése a létrehozott értéktöbbletnek felel meg. Egy időszak alatt létrehozott értéktöbblet nagysága pedig nyilván függ attól, hogy milyen javakból milyen javakat állítunk elő és attól, hogy mennyire hatékonyan tesszük ezt. Így nyer értelmet a tankönyvekben a közgazdaságtan smith-i definíciója helyett sokszor használt meghatározás, miszerint a közgazdaságtudomány azt vizsgálja, hogy mit termelünk (milyen javakat állítsunk elő), hogyan (milyen technológiával és munkaszervezésben – gazdasági rendszerben) és kinek (hogyan oszlik el létrehozott társadalmi gazdagság).

Az elszámolási rendszereken alapuló megközelítéseket azonosítani fogon a számviteli megközelítésekkel.² Ezek szerint az egyéni gazdagság az egyén tulajdonjogainak összessége. Vagyis nem elég számba venni, hogy mi van az egyén tulajdonában – mely tulajdont eszköznek nevezi az elmélet – hanem az is fontos, hogy kitől ered ez a tulajdonjog – köznapi nyelven, honnan van a tulajdon: idegen forrásból vagy saját forrásból. Úgy is fogalmazhattunk volna, hogy a tulajdonomban lehet valami azért is, mert ígéretet teszek, hogy majd átengedek valamit. Az egyéni gazdagság pedig az egyén azon eszközeinek összessége, ami saját forrásból van. (Tehát az egyéni gazdagság a saját forrás.) A lényegi különbség tehát, hogy az értékelméletek szerint lehet nettósítani a követeléseket és tartozásokat, vagyis a gazdasági szereplő egyetlen vektorral jellemezhető. A számviteli megközelítések szerint pedig ezt nem tehetjük meg anélkül, hogy ne korlátoznánk az elmélet érvényességi körét. Vagyis egy gazdasági szereplőt két vektorral kell jellemezni: az eszközök és idegen források vektorával. Pontosan fogalmazva: az eszközöket két csoportba sorolhatjuk. A valós eszközök olyan eszközök, amelyek nem jelennek meg, mint forrás más gazdasági szereplőnél. A pénzügyi eszközök pedig olyan

² Az elszámolási rendszereken alapuló nézetek tulajdonképp a gazdasági körforgáson alapuló nézetekből alakultak ki, ami csak csírájában hordozza magában a számviteli rendszerek struktúráját.

eszközök, amelyek megjelennek egy másik szereplőnél, mint forrás. Ezeket nevezhetnénk köznapri nyelven ígérvényeknek. Társadalmi szinten nyilván az összes pénzügyi eszköz és forrás eredője nulla, vagyis az értékelméletekhez hasonlóan a társadalmi gazdagság végső soron egy vektorral jellemezhető: a társadalmi gazdagság a társadalom tulajdonában lévő valós eszközök összessége.

Az értékelméletekhez hasonlóan a gazdagság nagyságának meghatározása végett itt is felmerül az értékelés kérdése, és egy zárt gazdaságban a társadalmi gazdagság csak úgy nőhet, hogy kevésbé értékes valós eszközökből értékesebb valós eszközöket állítunk elő, melynek szintén végső soron az alapja a munka. Tehát itt is igaz, hogy a létrehozott értéktöbblet nagysága függ attól, hogy miből mit, illetve milyen hatékonyan állítunk elő.

A továbbiakban szokásos szóhasználatot megtartva a valós eszközöket azonosítjuk a jószágokkal.³

A munkamegosztás feltételezi, hogy az emberek valamilyen módon kapcsolatba lépnek a másikkal azért, hogy megszerezzék azokat a javakat, amelyekre szükségük van, de ők maguknak nem termelik meg. Így a magántulajdonon és munkamegosztáson alapuló gazdasági rendszernél a legfontosabb kapcsolat a csere, amikor is az egyik ember azért ad, hogy kapjon. A csere tehát önkéntes döntésen alapul. De következik-e abból, hogy a csere önkéntes az az Arisztotelésztől eredeztetett nézet, hogy a cserében azonos értékek cserélnek gazdát? Másképp fogalmazva következik-e, hogy a csere nem osztja újra a gazdagságot, azaz nem lehet (kizárólag) csere révén gazdagodni (nincs arbitrázs). Az első tulajdonságból a második azért következne, mert ideális esetben (végre tudom hajtani a cserét és ismerem is a lehetőségeket) nem lenne észszerű önként elfogadni a nem azonos értékű cserét. Vagyis a szereplők között csak olyan gazdasági kapcsolatot szokás cserének tekinteni, amelyik önkéntes és szimmetrikus, azaz nem osztja újra a gazdagságot. A csere fogalmát a szokásos értelemben fogom használni. Vagyis egyetlen aszimmetrikus műveletet sem tekintek cserének. Ezzel elkerülhető az a lényeg – újraelosztó hatás – szempontjából másodlagos, de kellemetlen kérdés, hogy mi tekinthető önkéntes és mi kényszerű döntésnek. Ugyanis az, hogy egy döntés kényszerű-e attól függ, hogy hány korlátot veszünk figyelembe.

Fontos hangsúlyozni, hogy a csere szimmetriájának elfogadásából nem következik, hogy például a termeléssel összekötve nem lehet a cserearányokat oly módon befolyásolni, hogy

³ L. Walras [1900] a jószágfogalmat a maitól különbözőképp használta: jószág a dolog szolgáltatása, vagyis áramláváltozó (flow) és magát a dolgot tőkének nevezte (stock). A modern elméletek önellentmondásai részben e megkülönböztetés összemosásából ered. A valós eszköz stock. (Lásd a pénz beillesztésének problémája kapcsán Gilányi [2005]).

a bekerülési értékhez viszonyítva ne lehetne „aránytalanul” nagyobb értékhez jutni. Ekkor tulajdonképp a termelésnél keletkezett értéktöbbletben bújna el az egyébként a cserénél realizált „aránytalan” nyereség. Pontosan e problémára adott nemleges válasz jelenti tulajdonképp a *laissez-faire* gazdaságpolitikát alátámasztó elméletek vezérfonalát.

Tehát elméleti szinten minden gazdaságban vannak szereplők, van gazdagság, ezen elemek közötti kapcsolatok pedig a termelés, a birtoklás, a csere és a fogyasztás. E közös vonásokon felül igen elnagyolva az alábbi eltérések figyelhetők meg:

3.2. Eltérések

I/ Eltérések a szereplők közötti kapcsolatok tekintetében:

- 1/ Ricardo-ig a közgazdászok a munkaviszonyt nem tekintették cserekapcsolatnak, lévén a munkás nem dönthet szabadon, mert ha úgy döntött volna, hogy nem dolgozik, akkor éhen halt volna. Vagyis a munkaviszony szemben a cserével egyrészt aszimmetrikus – újraosztja a gazdagságot, másrészt nem is szabad döntésen alapul.
- 2/ Az uralkodó elmélet hívei szerint minden szereplők közötti kapcsolat visszavezethető cserekapcsolatra, a munkaviszony is. Ugyanis a munkást senki sem kényszeríti, hogy dolgozzon, szabad akaratából visszautasíthatja, és el is fogadhatja a felajánlott bért. Márpedig ha ő maga dönt arról, hogy eladja a munkaerejét, akkor nyilván nem adná el, ha nem érné meg neki. Vagyis a munkaviszony során is azonos értékek cserélnek gazdát, mint minden cserénél. Az, hogy a munkabér alacsony csak a kereslet-kínálat arányának tudható be.
- 3/ Marx is elfogadja az uralkodó elmélet híveinek azon nézetét, miszerint minden szereplők közötti kapcsolat végső soron cserekapcsolat, beleértve a munkaviszonyt is. Látva viszont kora egyenlőtlen jövedelemviszonyait, teljes munkásságát annak szentelte, hogy feloldja ezt az ellentmondást: a bér munkaviszony során, noha cserekapcsolat, mégis megjelenik az aszimmetria – vagyis gazdagság – újraelosztó hatás, marxi szóhasználattal kizsákmányolás.
- 4/ Schumpeter látva a bankok hitelezési szokásait, visszautasítja azt az uralkodó nézetet, miszerint minden szereplők közötti kapcsolat végső soron csere. Visszautasítja, tehát az uralkodó elmélet azon általános érvelését is, amit a munkaviszonynál láttunk. A hitelviszonyra alkalmazva nevezetesen téves az a fajta érvelés, hogy senki sem kényszeríti a hitelfeltevőt a hitelfelvételre, vagyis ha felveszi a hitelt, akkor megéri neki. A magas hitelkamat pedig csak a kereslet-

kínálat arányának tudható be. Schumpeter-i olvasatban a hitelviszony - függetlenül a kamat mértékétől - nem fogható fel időszakok közötti cserének; nem szimmetrikus viszony. A hitel lényege ugyanis az, hogy egy tartozást pénzügyi eszközzel kell megszüntetni. Egy egyszerű példán szemléltetve az időszakok közötti csere és a hitelviszony közötti lényegi különbséget: A szereplő ma ad 1 almát B szereplőnek 2 holnapi almáért cserébe szemben azzal, amikor úgy módosítjuk A és B megállapodását, hogy nem két almát, hanem másnap egy két almára szóló követelést kell adnia B szereplőnek tartozása fejében, ahol ez a követelés A-ra vagy egy harmadik C szereplőre szól. Köznapi szóhasználatnál B szereplő nem két almával tud megszabadulni tartozásától, hanem egy olyan papírdarabbal, amire A vagy C szereplő ráírta, hogy annak, aki ezt neki bemutatja ad két almát. Ha magának A szereplőnek kell ezt a papírdarabot kiállítani, akkor nyilvánvaló, hogy egyáltalán nem biztos, hogy hajlandó ezt megtenni pontosan két almáért cserébe. Megteheti, hogy csak öt almáért állítja ki.

II/ Eltérések a gazdasági szereplők tekintetében:

- 1/ A klasszikus közgazdászok a gazdasági szereplőket aszerint különböztették meg, hogy melyik gazdasági szereplő mit birtokol. Így megkülönböztették a földesurat, a munkást, és tőkést.
- 2/ Marx, lévén a társadalmi osztályok közötti különbségeket akarta megmagyarázni, és ezt a termelő eszközökhöz való hozzájárás aszimmetriájában látta, a klasszikusokhoz hasonlóan aszerint csoportosította a szereplőket, hogy ki mit birtokol. De ő már csak tőkést és munkást különböztetett meg, mert a földesúrnak is tőkést látott lévén a mezőgazdaságban is tőkés termelési mód uralkodik.
- 3/ Az uralkodó elmélet közgazdászai szerint az a tény, hogy ki mit birtokol változhat, tehát egy ilyen megkülönböztetés érdektelen: a tőkés tönkremehet és munkás lesz belőle, és fordítva egy találmánnyal egy munkás is meggazdagodhat és tőkésé válhat. Tehát olyan megkülönböztetésnek van csak értelme, hogy melyik gazdasági szereplő milyen tevékenységet végez: a fogyasztó fogyaszt, a vállalat pedig termel. De a vállalatokat végső soron a fogyasztók birtokolják, tehát a termelő vállalat funkcionális megkülönböztetésnek is felfogható; azaz egyazon személy (pl.: pék) fogyasztói döntésekor fogyasztónak minősül, termelői döntésekor pedig vállalatnak. Ennek megfelelően végső soron egyetlen típusú szereplő van az elméletben.

4/ Schumpeter azt a kiegészítést teszi az uralkodó elmélet híveinek álláspontjához, hogy elfeledkeznek bevonnai elemzésükbe a bankokat, melyek igen fontos és aktív szerepet töltenek be, így mellőzésük hibás eredményre vezet. A bank az a gazdasági szereplő, amelyik pénzt tud teremteni ellentétben a többi gazdasági szereplővel. Benetti és Cartelier [1980] Schumpeter gondolatát továbbvive a jelen gazdaságokban a szereplők közötti aszimmetriát a pénzhez való hozzájutásban látja. Ennek megfelelően a szereplőket a pénzhez való hozzájutás szerint csoportosítják: a bankok (pénzt tudnak teremteni) és nem banki szereplők csoportjára. Ez utóbbi csoportot tovább lehet bontani aszerint, hogy a meggazdagodás érdekében vesz-e fel hitelt (vállalkozó) vagy sem (nem vállalkozó). A nem vállalkozókat tovább lehet bontani aszerint, hogy vállalkozásban dolgoznak-e (alkalmazottként jut-e pénzhez) vagy sem (háztartási alkalmazott).

III/ Eltérések a gazdaság tekintetében:

- 1/ Az uralkodó elmélet hívei szerint az asztal, a hajvágás és a kötvény is ugyanolyan módon kezelendő, mint minden jószág a modellben, lévén van ára.⁴
- 2/ A számviteli megközelítés hívei szerint a kötvény nem kezelendő hasonló módon, mint a jószágok, lévén az is fontos, hogy kinek tartozunk, nem csak az, hogy tartozunk. Vagyis egy pénzügyi eszközt nem lehet jószágként kezelni.

4. Az alapstruktúrából nyerhető következtetések

Az első pontban láttuk, hogy a megfigyelések különbsége végső soron a gazdaság társadalmon belüli eloszlását befolyásoló tényezők körül forog. Noha M. Friedman [1956] óta az uralkodó elmélet hívei tagadják, hogy elméleteiket saját világgépük alapján építik fel, a második pontban röviden áttekintett alapvető modell-struktúrák alapján világos, hogy a modell alapelemei pontosan a világról alkotott tapasztalati megfigyeléseket tükrözik:

- 1/ A ricardo-i elmélet megkülönbözteti a földesurat, a tőkést és a munkást, mert a tapasztalat alapján úgy látja, hogy ezek jövedelme különbözőképp képződik. Minthogy a csere nem osztja újra a gazdaságot, ezért a munkaviszonyt egyszerűen nem tekinti cserének, azt gazdaságot újraosztó viszonyként kezeli. Azzal, hogy megkülönböztet különböző típusú szereplőket, megadja az elvi lehetőségét annak,

⁴ Noha az uralkodó elmélet atyjának L. Walras [1900]-t tekintik, az ő jószágfogalma eltér az uralkodó elmélet fogalmától. Walras szerint ugyanis a hajvágás és az asztal eltérő módon kezelendő. Egy dolog (asztal) értékét annak szolgáltatásából (lehet rajra írni) lehet levezetni. A hajvágás pedig az asztal szolgáltatásával kezelendő egy szinten. Ebben a munkában e megkülönböztetés jelentőségét nem használjuk ki, ezért eltekintünk tőle.

hogy másképp képződik a jövedelmük, vagyis aszimmetrikus lesz a jövedelemelosztás.

- 2/ Marx-ot ugyanaz a probléma foglalkoztatja, nevezetesen a munkás és tőkés közötti jövedelemkülönbség. Minthogy nézete szerint ez tapasztalati tény, nem önmagában ez szorul magyarázatra, hanem az, hogy hogyan lehetséges a bérmunkaviszonyt, mint szimmetrikus cserekapcsolatot összeegyeztetni a kizsákmányolással. Ezért ő a bérmunkaviszonyt gazdagságot nem újraelosztó hatásúnak definiálja és szükségképp megkülönbözteti a munkást és a tőkést, mint gazdasági szereplőket.
- 3/ Az uralkodó elmélet hívei szerint semmilyen kizsákmányolás sincs, ezért minden szereplők közötti kapcsolat és minden szereplő azonos, nevezetesen minden szereplők közötti kapcsolat cserekapcsolat és minden szereplő fogyasztó.
- 4/ Schumpeter, minthogy a bankok hitelpénz-teremtési mechanizmusában látta korunk gazdaságának lényegi vonását, ezért a gazdasági szereplőket bővíti a bankokkal, illetve a hitelviszonyon keresztül a bank és nem banki szereplők aszimmetriáját is beépíti a modellbe. Ezen aszimmetria, mint Benetti és Cartelier nyomán utaltunk rá továbbvihető a pénzhez való hozzájutás aszimmetriáján keresztül.

4.1. Gazdagság

Most vizsgáljuk meg kicsit részletesebben ezen alapstruktúrákat.

Az értékelméletekben a gazdagság kizárólag jószágokból áll. Tapasztalati szinten ezek az elméletek nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a pénznek. Ennek megfelelően a pénz beillesztése az elméletbe nem változtatja meg a gazdaság definícióját sem azt leszámítva, hogy megjelenik egy speciális tulajdonságokkal bíró jószág.

Mint láttuk, Schumpeter szerint viszont az értékelméletek nem ragadnak meg minden a gazdagságot lényegében befolyásoló tényezőt: a piacgazdaság lényege ugyanis nem csak a tulajdonosi döntésen alapuló gazdaságban rejlik, hanem a hitelpénzrendszerben. Vagyis schumpeter-i megközelítésben azt a gazdaságot, amiben élünk egy olyan elméleti gazdaság írja le, ami nem úgy van definiálva, hogy:

{nem banki szereplők, jószágok, csere, birtoklás, termelés}, vagy {nem banki szereplők, jószágok, csere, birtoklás, termelés és munkaviszony}, hanem úgy, hogy

{banki szereplők, nem banki szereplők, jószágok, pénzügyi eszközök, csere, birtoklás, termelés és hitelviszony} illetve

{*banki szereplők*, nem banki szereplők, jószágok, *pénzügyi eszközök*, csere, birtoklás, termelés, munkaviszony és *hitelviszony*} attól függően, hogy hogyan kezeljük a munkaviszonyt..

Az, hogy milyen jószágokat különböztetünk meg, nem befolyásolja a gazdaság működési mechanizmusát. Egy gazdaság működési mechanizmusa csak akkor különbözik egy másik gazdaságétól, ha abban az elemek közötti kapcsolatok különböznek. Tehát ha két gazdaság csak annyiban különbözik, hogy az egyikben van egy különleges jószág, mondjuk a nylon harisnya, vagy a pénz, a másikban pedig nincs, és a két gazdaságot különbözőnek tekintjük, akkor e logika alapján azt a következtetést vonhatjuk le a valóságra vonatkozóan, hogy minden egyes termék feltalálásakor más gazdasági rendszerben élünk. Vagyis az értékelméletek szerint a pénz nem módosítja a gazdaságok működési mechanizmusát. Ez az állítás – Friedman szóhasználatában a pénz lényegtelen volta, illetve a pénz semlegességének tana tehát nem egy elmélet eredménye, hanem a modell felépítéséből adódik. Csak akkor lehetne ezt az állítást eredménynek tekinteni, ha a modell szerkezete megadná az elvi lehetőségét annak, hogy a pénz „lényegi” szerepet töltsön be.

Mindezek alapján az értékelméleteknek két értelmezése adódik.

Az első, hogy az értékelméletek sikerrel leírják azt a gazdaságot, amiben élünk. Ez pénzgazdaság. Így a pénzt nem is kell beilleszteni az értékelméletekbe, mert a pénz már implicit benne van abban a feltételezésben, hogy a cserék végrehajtásának problémáját megoldottnak tekintik. Természetes tehát, hogy a pénz explicit szerepeltetése nem változtat az elmélet eredményein, vagyis a pénz semleges. Amennyiben persze megváltoztatná a modell eredetileg helyes következtetéseit, akkor ellentmondásra jutnánk a kiinduló feltételezésünkkel, vagyis a modell nem lenne logikailag zárt – nem lenne többé használható.

A második értelmezés szerint az értékelméletek nem írják le annak a gazdaságnak a működését, amiben élünk, amiben van pénz. Ezért a pénzt be kell illeszteni ezekbe a modellekbe. Ha a pénz beillesztése nem változtat a modell eredményein – a pénz semleges, akkor a modell továbbra sem írja le a pénzgazdaságok működését. Tehát ebben az esetben az szükséges, hogy a pénz töltsön be lényegi szerepet. De mint láttuk, ez az alapstruktúrából kifolyólag lehetetlen.

Tehát a standard pénzelmélet, melynek célja a pénz beillesztése az uralkosó elméletbe, egy logikai bukafenc: az elmélet struktúrájából adódóan a pénz szükségképp lényegtelen, vagyis beillesztése az elméletbe nem változtat az elmélet eredményein, vagyis felesleges

beilleszteni. Az elmélet pedig csak abban az esetben lehet megfelelő, ha a pénznek valóban lényegtelen szerepe van a mai gazdaságokban.

Schumpeter módosít a szereplők közötti viszonyon, így ő nem esik abba a logikai hibába, mint az uralkodó pénzelmélet hívei.

Egyetlen mondatban összefoglalva tehát: ha értékelméletekben gondolkodunk, akkor azzal a feltételezéssel kell indulnunk, hogy a pénz nem számít, és ennek igaznak kellene lenni a valóságban is ahhoz, hogy használható modellt építsünk, ellenkező esetben Schumpetert kell követni.

4.2. Szereplők

Ami az értékelméletekben megkülönböztetett szereplőket illeti, már korántsem egységes a kép. Mint megjegyeztük, a szereplők megkülönböztetése megadja az elvi lehetőségét annak, hogy e szereplők között egyenlőtlen legyen a jövedelemelosztás. Ez azonban nem elégséges ahhoz, hogy egyenlőtlen legyen a jövedelemelosztás abban az értelemben, hogy a különböző szereplők más mechanizmus alapján részesednek a közösből. E második értelemben akkor lesz egyenlőtlen a jövedelemelosztás, más szóval akkor lesz aszimmetrikus a szereplők közötti gazdasági kapcsolat, ha nem azonos kapcsolatot definiálunk a szereplők között.

A klasszikus közgazdaságtan így is tett: a munkás jövedelme független a társadalmi gazdagsághoz való hozzájárulásától; az a létminimummal adott. Ennek oka, hogy a munkás nem gazdasági szereplő, mert nincs abban a helyzetben, hogy döntést hozzon munkaerejének eladásáról: kénytelen azt eladni, ha nem akar éhen halni. A földesúr látszatra ugyanúgy szabadon cserél, mint a tőkés, tehát elvben azonos mechanizmussal részesedik a közösből. De ez sem teljesen igaz, mert a földesúr olyan termelési tényezővel termel, amely nem újratermelhető, és termékének kereslete sem rugalmas, azt a munkások létszáma határozza meg. Így jövedelmét nem a kereslet és kínálat törvénye, hanem a legterméketlenebb föld termelékenységé határozza meg. Csak a tőkés kapja jövedelmét a kereslet és kínálat mechanizmusával.

A modern közgazdaságtan szerint viszont mindenki annyit kap a megtermelt javakból, mint amennyit a termelékenységé indokol. A modern közgazdászok a klasszikusok elméletében csak annyit látnak, hogy ha a munka kínálata nagy a keresletéhez képest, akkor a munka ára alacsony lesz. Vagyis a munkás is gazdasági szereplő és őrá is ugyanúgy vonatkozik az, hogy jószágait (munkaerejét) eladhatja, mint akármelyik másik szereplőre. A munkást senki sem kényszeríti arra, hogy elfogadja a felajánlott bért, tehát ha

elfogadja, akkor megéri neki. A munkaadó pedig nem ajánlhat fel akármilyen bért, mert őt korlátozza a többi munkaadó által felajánlott bér. Tömören a kereslet-kínálat alakulása határozza meg a béreket is. Ugyanez igaz a földesúrra is: az a tény, hogy azon jószágok kerslete, amelyeket a földesúr árul és a föld kínálata, aminek segítségével termel rugalmatlan, mitsem változtat a kereslet és kínálat törvényének érvényességén.

Marx elfogadta a modern érvelét, miszerint a kereslet és kínálat törvényének érvényesülése következtében egyenlő értékek cserélnek gazdát egyensúlyban. Más szóval elfogadja, hogy a csere szimmetrikus, és hogy minden szereplő között cserekapcsolat van. De elveteti azt a gondolatot, hogy a munkás annyit kap a közösből, mint amennyivel hozzájárult: e paradoxon megoldása lenne munkásságának központi kérdése. Vagyis a lényegi probléma annak megértése, hogy a munkás és a munkaadó közötti látszólag szimmetrikus viszony aszimmetrikus. Ez azért van, mert amikor a munkás eladja a munkaerejét, akkor a tőkés a munkaerő értékét fizeti meg neki, mely munkaerő értéke a munkaerő előállításához szükséges (társadalmilag hasznos) munka. Igen ám, de a megvásárolt munkaerő olyan, mint a fiziokratáknál a búzamag: magától növekszik. Vagyis a megvásárolt munkaerő több munkát jelent, mint amennyi az előállításához szükséges volt. Ez a munka beépülve a termékekbe viszont nem a munkásé lesz, hanem a munkaerő megvásárlójáé, a tőkésé. Vagyis a tőkés azáltal, hogy megvásárolja a munkaerőt nem annyi értéket kap végső soron cserébe, noha azonos értékek cserélnek minden egyes cserénél gazdát (mert a megvásárolt munkaerő, mint a búzamag több munkát terem). A marx-i problémafelvetés is, mint az uralkodó pénzülmélet azonban logikai bukfenecbe fullad. Arra a kérdésre ugyanis, hogy akkor miért adja el munkaerejét a munkás azt a válasz adja, hogy rákényszerül, mert nincs tőkéje, amivel termelhetne. Ebben a pillanatban viszont a bérmunka nem önkéntes, vagyis nem csere és visszajutunk a klasszikusokhoz, akik a munkaviszonyt nem tekintették cserének. Akkor viszont nincs mit megmagyarázni, mert csak a cseréről tételeztük fel, hogy nem osztja újra a gazdagságot.

Mint láttuk, a schumpeter-i logikát továbbvívve, Cartelier a pénzhez való hozzájutás aszimmetriájában látja a modern gazdaságokban a szereplők közötti aszimmetria okát. Így a vállalkozó hitelt vesz fel a meggazdagodása érdekében szemben az alkalmazottal, aki ezt nem teszi meg (lényegtelen, hogy miért). Fontos, hogy a vállalkozó azért veszi meg az alkalmazott munkaerejét, hogy gazdagodjon. Természetesen fogyasztási céllal is meg lehet venni valakinek a munkaerejét: ezeket nevezi háztartási alkalmazottaknak. Végül ugyancsak a pénzhez való hozzájutás aszimmetriája érvényesül a banki és a nem banki szereplők között is: a bank tud pénzt teremteni a nem banki szereplők pedig nem.

Összegezve, a modern közgazdaságtan teljesen száműzte a szereplők közötti aszimmetria kérdéskörét. Felfogásukban minden kapcsolat szimmetrikus, vagyis felfogható cserekapcsolatként (önkéntes és nem osztja újra a gazdagságot). Ez korántsem volt így a közgazdasági gondolkodásban: a munkavishzonyt aszimmetrikusnak tételezték fel. Schumpeter nyomán pedig a pénzhez való hozzájutás aszimmetriája alapján újra beemelhetjük a szereplők közötti aszimmetriát a közgazdasági gondolkodásba.

4.3. Egyensúly és jószágfogalom

Az előző pontban kiemeltem, hogy a csere szimmetriájának elfogadásából nem következik, hogy például a termeléssel összekötve nem lehet a cserearányokat oly módon befolyásolni, hogy a bekerülési értékhez viszonyítva ne lehetne „aránytalanul” nagyobb értékhez jutni. E problémára adott nemleges válasz, illetve e nemleges válasz feltételeinek pontos meghatározása jelenti tulajdonképp a vezérfonalat a referenciapontként használt és mindenki által jól ismert uralkodó elmélet kialakulásáig vezető úton.

A nemleges válasz mögött meghúzódó érvelés logikája hasonló, mint a nincs arbitrázs feltétel mögött meghúzódó logikáé: ha ilyen aránytalan értékhez lehetne jutni, akkor mindeki szeretné ezt megszerezni, vagyis módosulna a termelésben részt vevők száma és ezáltal a termelésben felhasznált jószágok kereslete, illetve ezen extra-profitot biztosító jószág kínálata, eltüntetve az „aránytalan” csere lehetőségét. Azt az állapotot, amikor ez bekövetkezik általános egyensúlynak nevezik, melynek feltétele a tökéletes versenyzői piac.

Eljutottunk tehát oda, hogy az értékelméletek egyensúlyi modellek, ahol az egyensúly a jószágok keresletének és kínálatának egyensúlya, mely jószágokat a szereplők cserélik. Ez alól egyetlen kivétel a munkaerő adás-vétele azokban a klasszikus elméletekben, ahol a munkást nem tekintik gazdasági szereplőnek.

Amennyiben a csere jelenti a kizárólagos gazdasági kapcsolatot a szereplők között, akkor a modellekeben ábrázolt állapotban, vagyis egyensúlyban a szereplők soha sincsenek gazdasági kapcsolatban egymással. Ugyanis egy cserét vagy végrehajtottak, vagy sem, de tartozás illetve követelés nem állhat fenn. Másképp fogalmazva, egyensúlyban minden gazdasági szereplő végrehajtja a tervét, vagyis megkapja jószágjáért cserébe a kívánt másik jószágot.

Az uralkodó elmélet hívei biztosan közbevetnék, hogy az időszakok közötti csere folytán előfordulhat, hogy egy szereplő most ad egy jószágot és csak a következő időszakban kap

egy másikat. Vagyis az ábrázolt állapotban, a két időszakot elválasztó időpontban fennállhat tartozás és követelés.

De pontosan az a kérdés, hogy hogyan keletkezik ez a követelés? Úgy, hogy az egyik szereplő ad egy jószágot, és nem kap másik jószágot cserébe: csak egy ígérvényt. Ha az ígérvényt jószágnak tekintenénk, akkor nem sérül a csere definíciója (adtak kötvény-jószágot cserébe). De akkor a szereplő elcserélhet olyan „jószágot”, ami nincs is a kezdőkészletében a csere előtt? Ezt elkerülendő tekinthetjük, hogy a kötvény nem jószág. Ha nem jószág, akkor nyilván nem illeszthető be az értékelméletekbe, lévén ott a gazdagság kizárólag jószágokból áll. De hogyan lehetséges ez, ha csak jószágok cseréje van? Más szóval hogyan keletkezik egy követelés úgy, hogy nem sérül a csere definíciója? Más megközelítésben, egy követelés egy másik szereplőnél tartozás, vagyis formailag csak egy szám-párral lehet ábrázolni, nem egyetlen számmal, mint a jószágot. Tartalmilag pedig egy pénzügyi eszköz hasznossága nem a pénzügyi eszköz esetleges dolog voltának (papírdarabra írták) fizikai jellemzőiből fakad, vagyis a pénzügyi eszköz nem dolog, így nem is jószág.

Persze a modern közgazdaságtanban a jószág fogalom teljesen kiüresedett: egyrészt nem hasznos (ugyanis az Arrow-Debreu modellben lehet negatív ár, amit káros jószágnak neveztek el, de a káros hasznos dolognak nem sok értelme van), másrészt már vannak olyanok, akik szerint nem is dolog, mert például a papírpénz haszna sem a papírpénz fizikai jellemzőiből fakad, mégis jószágnak (dolognak) kezelik a papírpénzt. (Akkor persze jó lenne, ha az értékelmélet hívei újradefiniálnák a legelső alapfogalmat, a gazdagságot jelentő jószágot, ha tudományos elmélet felépítésére törekednek.) Nyilván erre a manőverre azért volt szükség, mert akkor az értékelméletek kizárnák a papírpénz beillesztését a modellbe. Így visszajutunk oda, hogy tartalmilag az az alapvető kérdés, hogy a birtokolt valami a keletkezés után is feltelez-e kapcsolatot a szereplők között vagy sem. A jószág biztosan nem. Ezért nem lehet a pénzügyi eszközt jószágnak tekinteni.

Az, hogy a szereplők soha nincsenek gazdasági kapcsolatban az ábrázolt állapotban természetesen érvényes a marx-i elméletre is, ahol szintén kizárólag csere van. Az, hogy Marx külön hangsúlyt fektetett arra, hogy az áru-jószágot pénz-jószágra cserélik, mitsem változtat ezen: a pénzért történő csere után sincs sem tartozás, sem követelés.

A schumpeter-i elméletben lehet tartozás és követelés, lévén az egyéni gazdagság nem kizárólag jószágokból áll, hanem pénzügyi eszközökből is. Így az egyensúly két értelmezést nyer: lehet olyan egyensúly, amikor a szereplők egyenlegei nincsenek

egyensúlyban és lehet olyan egyensúlytalanság, amikor a szerplők egyenlege egyensúlyban van.

Az alábbi táblázatban összefoglaltam az ebben a dolgozatban tekintett lényegi pontokat:

1. ábra: A fejezet összefoglalása

JELENSÉG	<u>EGYÉNEK</u> szervezett		összessége (<u>KÖZÖSSÉGE</u>)
MAGÁNTULAJDONON ÉS MUNKAMEGOSZTÁSON ALAPULÓ GAZDASÁGI RENDSZERBEN TERMEL			
ÉRTÉKELMÉLETEK			SZÁMVITELI MEGKÖZELÍTÉSEK
Uralkodó elmélet		klasszikusok, Marx	Schumpeter
JELENSÉG	Egyén munkamegosztásban termel, ő birtokolja a megtermelt javakat, és azokat cseréli.	Egyén munkamegosztásban termel, nem ő birtokolja a megtermelt javakat.	Közösség munkamegosztásban termel, a megtermelt javakat el kell osztani a közösség tagjai között.
gazdagság	Birtokolt jószágok összessége		Saját forrás
gazdasági kapcsolatok	cseré	bérmunkaviszony és csere	Hitelviszony (tartozások/követelések), bérmunkaviszony és csere
gazdasági szereplők	Fogyasztó	(földesúr), tőkés, munkás	Bank, nem banki szereplők (vállalkozó, alkalmazott, háztartási alkalmazott)
egyensúly	szereplők nem módosítanak tervükön		szereplők nem módosítanak tervükön + nincsenek tartozások követelések
Következmény	A gazdasági rendszerek elemzése végső soron a csere (piac) törvényszerűségeinek elemzését jelenti.		A gazdasági rendszerek elemzése végső soron az elszámolási (fizetési) rendszerek működésének elemzését jelenti.
	Egyensúlyban soha sincs gazdasági kapcsolat a szereplők között.	Egyensúlyban a bérmunkaviszony jelenti a gazdasági kapcsolatot a szereplők között.	Egyensúlyban a tartozások/követelések (és bérmunkaviszony) jelentik a gazdasági kapcsolatot a szereplők között.

	Egyensúlyban minden szereplő annyival részesedik a társadalmi gazdagságból, mint amennyivel hozzájárult.	Egyensúlyban a tulajdon alapján megkülönböztetett szereplők nem (feltétlen) annyival részesednek a társadalmi gazdagságból, mint amennyivel hozzájárultak.	Egyensúlyban a pénzhez való hozzájárulás aszimmetriája alapján megkülönböztetett szereplők nem (feltétlen) annyival részesednek a társadalmi gazdagságból, mint amennyivel hozzájárultak.
	Nincs bank az elméletben, mert csak közvetítő szerepe van – lényegtelen.		Bank, mint a pénzhez való hozzájárulás aszimmetriájának forrása lényeges, nem csak közvetítő szerepe van.
	A pénz jószág – csereeszköz – lényegtelen.		A pénz pénzügyi eszköz – fizetőeszköz – lényeges.
	Az elszámoló egység megválasztása lényegtelen – relatív árak vannak.	Az elszámoló egység megválasztása lényeges (munkaérték elméleteknél) – abszolút árak vannak.	Az elszámoló egység megválasztása lényeges – abszolút árak vannak.
Hangsúly	MIT, HOGYAN, kinek	mit, hogyan, KINEK	mit, hogyan, KINEK

Forrás: Saját készítés

5. Összegzés

Az ipari forradalom előrehaladtával a kor embere az új gazdasági - társadalmi rendből tapasztalt valóságból mást-mást látott meghatározónak: az egyik, hogy a termelés növekedése soha nem látott méreteket öltött, a másik hogy ezzel párhuzamosan a szegénység is egyre mélyült. Az egyik tehát üdvözölte e növekedést és ezzel együtt a kapitalizmust, mint e jó forrását, a másik pedig kárhóztatta a mélyszegénységet és ezzel együtt a kapitalizmust, mint e rossz okozóját. Nyilván a kapitalizmus nyertesei támogatták ezt az új rendet, veszesei pedig ellenezték. Nem meglepő, hogy ezt kihasználva a hatalom megszerzéséért illetve megtartásáért ádáz politikai – ideológiai küzdelem indult. Ezen ideológiák legszélsőségesebb változatai a még nem elbukott neoliberalizmus és a már történelmi süllyesztőbe került kommunizmus⁵, melyek tehát sarkítva onnan indulnak ki, hogy a jövedelemegyenlőtlenségeket egyáltalán nem kell csökkenteni illetve, hogy a jövedelemegyenlőtlenségeket teljesen meg kell szüntetni. Így az első szükségképp az állami beavatkozás elítélését és az egyén szentségét hirdeti, a másik pedig az állam mindenhatóságát és az egyén másodlagosságát.

A közgazdaságtan tárgyából kifolyólag nem tud megszabadulni ezen ideológiai fegyvertárba történő ledegradálástól.

A közgazdaságtan egyik ága – nem véletlenül a jelenlegi uralkodó elmélet - az ipari forradalom idején kialakult új társadalmi-gazdasági rend támogatójaként, azt hangoztatja, hogy e folyamatokba ne avatkozzanak be - *laissez-faire* gazdaságpolitikát kell alkalmazni. Ennek okaként azt jelölik meg, hogy ekkor biztosítható a legnagyobb ütemű termelésnövekedés (hatékonyság) és a jövedelemegyenlőtlenségek is igazságosak abban az értelemben, hogy a kereslet-kínálat természeti törvénye rendezi azokat. Egy természeti törvény igazságosságát pedig értelmetlen firtatni. Bizonyos közgazdászok elfogadva ezt az érvelést, mégis ezen folyamatokba való beavatkozást sürget(tek)nek pontosan hatékonysági alapon (csak a legismertebbet említve például F. List [1841] szerint a komparatív előnyök nem feltétlen jó irányú specializációt eredményeznek, mert nem természeti adottságokon nyugszanak. Ez az érvelés csak közel azonos fejlettségű országokra alkalmazható.).

Az igazi szakítást ezzel a nézettel mégiscsak a kialakulóban lévő új társadalmi-gazdasági rend elutasítói jelentették. Marx morális alapon támadta ezen új rendet, és próbálta

⁵ Bár mindkét eszme (egyénpontú versus közösség központú) sarkított formáiban is időről időre előkerül a történelem folyamán.

megmutatni, hogy a jövedelemegyenlőtlenségek a teljes rendszer instabilitásához vezetnek.⁶

A modern közgazdaságtanban a normatív kérdés háttérbe szorult, de a schumpeter-i gondolat is a pénzhez való hozzájutás aszimmetriáján keresztül tulajdonképpen az egyenlőtlen jövedelemelosztás kérdését feszegeti, és mint ilyen típusú elmélet szöges ellentétbe helyezendő az uralkodó elmélettel. Ez az elmélet is uralkodó ideológiát fog egyszer szolgálni, és első helyre kerül (átmenetileg) a tankönyvekben? Vagy elveszti élet és belesimítható az uralkodó elméletbe, mint Keynes [1930].

6. Felhasznált irodalom

- Benetti, C. – Cartelier, J. [1980]: *Marchands, Salariat, Capitalistes*. Maspedo, Paris.
- Friedman, M. [1953]: *The Methodology of Positive Economics. Essays in Positive Economics*. The Chicago University Press. Chicago.
- Gilányi Zsolt [2005]: *Bevezetés a modern pénzelmélet alapproblémáiba*. Aula Kiadó. Budapest.
- Keynes, J. M. [1930]: *Treatise on Money*, acmillan Cambridge University Press. Cambridge. 1971.
- List, F. [1841]: *The National System of Political Economy*.
- Marx, K. [1867]: *A tőke*. Szikra kiadó, Budapest. 1949.
- Ricardo, D. [1817]: *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1954.
- Rosier, M. [1991]: *Eléments d'une approche théorique et comptable du phénomène d'endettement. Cahier monnaie et financement. n.20*.
- Schumpeter, J. A. [1925]: *Théorie de la monnaie et de la banque*. L'Harmattan. Paris. Volume I : *L'essence de la monnaie*. Volume II : *Théorie Appliquée*. 2005.
- Smith, A. [1776]: *A nemzetek gazdagsága. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata*. Akadémiai Kiadó. 1959.
- Walras, L. [1900]: *Elements d'économie politique pure*. Librairie génégale de droit et de jurisprudence. Paris. 1976.

⁶ Logikus – Marx hitével ellentétben, hogy a kommunista ideológiai vezérek a forradalmat nem ott tudták kiobbantani, ahol a kapitalizmus fejlődése előrehaladott volt, mert ott egyben megszilárdult az új termelési mód.